

RYTŲ LIETUVOS DAUGIAKALBIŲ SAVIVALDYBIŲ BENDROJO UGDYMO SISTEMOS KOMPLEKSINIS VERTINIMAS

Marytė Dumbliauskienė, Simona Staugaitytė

Vilniaus universitetas, M.K. Čiurlionio 21, LT-03101, Vilnius

El. paštas: maryte.dumbliauskiene@gf.vu.lt; simona.staugaityte@gmail.com

Dumbliauskienė M., Staugaitytė S. COMPLEX EVALUATION OF THE GENERAL EDUCATION SYSTEM IN THE MULTILINGUAL MUNICIPALITIES OF EAST LITHUANIA. *Geografijos metraštis* 46, 2013.

Abstract. The article not only includes an analysis of the changes that took place in the territorial distribution of general education schools and list of instruction languages in 1999–2012 but also is an attempt to evaluate the general education system of the region under consideration within the available database. Attention is focused on the three stages of formal education: elementary, basic and secondary education as constituent parts of general education. For ranking a municipality as a multilingual one an index characterising a territory according to the national composition is applied: the portion of non-Lithuanian population must exceed the Lithuanian average (in 2012, this index amounted to 16.3 %). There are 9 such municipalities in East Lithuania (in the Zarasai Dis., Visaginas, Ignalina Dis., Švenčionys Dis., Vilnius, Vilnius Dis., Elektrėnai, Trakai Dis.). The time frame for analysis was not chosen randomly. The territorial distribution of multilingual schools was last analysed more than ten years ago. Moreover, a school reform took place in these years. The reform also was responsible for the changes in the territorial distribution of general education schools.

References 40. Figs 2. Table 1. In Lithuanian, summary in English.

Keywords: system of general education, school network, instruction languages, East Lithuania.

Received: 16 November 2013; accepted December 2013

Įvadas

Nuo seniausių laikų švietimo klausimai yra vieni svarbiausių visuomenės gyvenime tiek socializacijos, tiek kultūrinio žmonijos palikimo požiūriu. Lietuvai atgavus nepriklausomybę buvo pradėta kurti nauja švietimo sistemos struktūra, formos, turinys, metodai, vertybės. Naujoves teko įgyvendinti laipsniškai, pertvarkant ir keičiant buvusią sovietinę švietimo sąrangą. Nors švietimo reforma pradėta vykdyti jau nuo 1992 metų, ji tęsiasi iki šiol.

Priminsime, kad švietimo sistema – tai sudėtinga organizacija, apimanti mokymo institucijų, įstaigų tinklą, administruojamą valdžios ir savivaldos, jų aprūpinimą materialiniais ir dvasiniais resursais bei grindžiama jurisdikcija. Lietuvos švietimo sistemą sudaro: 1) formalusis švietimas (apima *pradinį, pagrindinį, vidurinį, formalųjį profesinį mokymą ir aukštojo mokslo studijas*), 2) neformalusis švietimas (apima *ikimokyklinį, priešmokyklinį, kitą neformalųjį vaikų ir suaugusiųjų švietimą*), 3) savišvieta, 4) švietimo pagalba (apima *profesinį orientavimą, švietimo informacinę, psichologinę, socialinę, pedagoginę ir kt. pagalbą, sveikatos priežiūrą mokykloje, mokytojų kvalifikacijos tobulinimo ir kt. pagalbą*) (Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas, 2003).

Lietuvoje gausu mokslinių leidinių švietimo tematika, tačiau daugumą jų tekstinės informacijos tipo: nemažai jų nagrinėja švietimo raidą (Avižonis, 1941; Lukšienė, 1970; Bukauskienė, 1989; Račkauskas, 1994; Pupšys, 1995; Rajeckas, 2001; Jašinauskas, 2007; Čėsnaitė, Kačėrauskienė, Spėčienė, 1987; Paurienė, 2011; Švietimas ir mokslas Lietuvoje, 1998) atskirais laikotarpiais ar yra

skirti įvairių Lietuvos regionų (bei miestų) švietimo istorijai (Bosas, 1999; Jasevičiūtė, 2007). Yra darbų, gvildenančių tautinių mažumų mokyklas (Šetkus 2007; Vaicekauskienė, 2011), analizuojančių psichologinę ir socialinę mišrių bendrojo ugdymo mokyklų pusę (Tverijonaitė, 2004).

Situacija priešinga, jei kalbame apie publikacijas, skirtas Lietuvos švietimo sistemos geografiniam pasiskirstymui, galėtume įvardyti tik keletą darbų, susijusių su straipsnio tematika.

Iš senesnio laikotarpio leidinių paminėtinas Lietuvos TSR atlasas (1981), kuriame keletas žemėlapių švietimo tema yra įdėti skyriuje „Švietimas, mokslas, kultūra“. Žemėlapis „Bendrojo lavinimo mokyklos“ (M 1:1000 000) pavaizduoja pilną, tuo metu Lietuvoje egzistavusį mokyklų tinklą (pradinės, aštuonmetės, vidurinės mokyklos pagal mokinių skaičių), o žemėlapyje „Mokymo kalba“ (M 1:2500 000) informacija pavaizduota rajonų lygmeniu.

2005 m. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija ir Mokyklų tobulinimo komponentas išleido leidinį „Lietuva. Švietimas regionuose 2005“, kuriame siekiama švietimo sistemą pateikti geografiniu aspektu (tačiau čia rodomi tik suminiai rodikliai savivaldybėmis).

Lietuvos švietimo sistemos teritorinio pasiskirstymo ypatumai 2009/2010 m. m. buvo analizuoti S. Staugaitytės darbe (Staugaitytė, 2011), Pietryčių Lietuvos švietimo sistemos delituanizacijos 1944–1993 m. problemos gvildentos L. Vazniokaitės (Vazniokaitė, 1994), 1944–1989 metų laikotarpio Vilniaus rajono gyventojų tautinę sudėtį ir dėstomąsias kalbas bendrojo lavinimo mokyklose nagrinėjo S. Žigaraitė (Žigaraitė, 1990).

Mokyklų tinklo tema daugiausia darbų yra publikavęs P. Gaučas – mokslininkas, daug dėmesio skyręs Rytų Lietuvos regiono aktualijoms bei problemoms, istorinės raidos ypatybėms, bendrojo ugdymo mokyklų sklaidai ir dėstomųjų kalbų kaitai (Gaučas, 1992, 1996, 1997a, 1997b, 2000). Daktaro disertacijoje (Gaučas, 1997) nagrinėjo etnolingvistinę Rytų Lietuvos gyventojų raidą laikotarpiu nuo XVII a. antrosios pusės iki 1939 m. Pažymėtina, kad P. Gaučas sukūrė ne vieną žemėlapi, kurie yra išsamūs savo turiniu, pasižymi dideliu informatyvumu, vertingi ir šiandien atliekant įvairius geografinius tyrimus.

Pastaruoju metu itin dažnai iškyla nemažai klausimų dėl neoptimalaus bendrojo ugdymo mokyklų pasiskirstymo tautine įvairove pasižyminčiose savivaldybėse. Vertinimų yra pačių įvairiausių, kartais teigiama, kad nukenčia tautinių mažumų atstovai, o kitų nuomone – kad pamirštami lietuvių kalba besimokančiųjų interesai. Todėl objektyviai pažvelgti į šią problemą kaip tik ir skirtas šis straipsnis, kurio tikslas – atskleisti Rytų Lietuvos daugiakalbių savivaldybių bendrojo ugdymo mokyklų teritorinio pasiskirstymo pagal dėstomąsias kalbas ypatumus 1999–2012 m. laikotarpiu. Darbo naujumą sudaro tai, kad atliekant tyrimą pabandyta bendrojo ugdymo sistemą vertinti kompleksiskai, panaudojus įvairius kriterijus ir rodiklius turimos duomenų bazės ribose. Straipsnyje keliami šie svarbiausi uždaviniai: trumpai apibūdinti veiksnius, darančius įtaką mokyklų teritoriniam pasiskirstymui, pateikti 1999–2012 m. bendrojo ugdymo mokyklų teritorinės sklaidos pokyčius, įvertinti ugdymo sistemą kokybiniu aspektu (vertinama 2011/2012 m. m. situacija). Tikėtina, kad gauti darbo rezultatai prisidės prie bendrojo ugdymo mokyklų teritorinės sklaidos optimizavimo Rytų Lietuvoje.

1. Darbo metodologija

Tiriamoji teritorija. Rytų Lietuvą galima traktuoti plačiąja prasme kaip Utenos, Vilniaus ir Alytaus apskričių teritorijas. Tačiau ne visos Rytų Lietuvoje esančios savivaldybės pasižymi įvairiataute gyventojų sudėtimi. Todėl buvo įvestas rodiklis, padedantis atsirinkti, kurias iš jų yra tikslinga nagrinėti. Buvo orientuojamasi į bendrą Lietuvoje gyvenančių ne lietuvių tautybės gyventojų dalį, kuri 2012 m. sudarė 16,3 proc. (Statistikos departamentas, 2013). Rytų Lietuvoje yra devynios daugiakalbės savivaldybės, kurių ne lietuvių tautybės gyventojų skaičius viršija minėtą santykinį dydį: tai rytiniu Lietuvos pakraščiu besidriekiančios *Zarasų rajono, Visagino, Ignalinos*

rajono, Švenčionių rajono, Vilniaus rajono, Vilniaus miesto, Elektrėnų, Trakų rajono ir Šalčininkų rajono savivaldybės (Staugaitytė, 2013).

Tiriamasis laikotarpis. Pasirinkto tiriamojo laikotarpio datos (1999–2012) nėra atsitiktinės, tai lėmė duomenų prieinamumas, skelbtų mokslinių tyrimų rezultatai straipsnio tema. Mišrių dėstomųjų kalbų mokyklų teritorinė sklaida paskutinį kartą nagrinėta daugiau nei prieš dešimt metų Petro Gaučo darbuose (Gaučas, 2000), taip pat per šiuos metus aktyviai buvo vykdoma švietimo reforma, kuri turėjo didelę įtaką bendrojo ugdymo mokyklų tinklo pokyčiams.

Bendrojo ugdymo samprata ir mokyklų tipai. Šiame darbe dėmesys koncentruojamas į tris formaliojo švietimo pakopas: pradinį, pagrindinį ir vidurinį ugdymą, kuriuos kartu galima pavadinti *bendruoju ugdymu* (Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas. Nauja redakcija, 2011).

Pradinis ugdymas vykdomas pagal ketverių metų pradinio ugdymo programas. Pagrindinis ugdymas teikiamas mokiniui, įgijusiam pradinį išsilavinimą, jis vykdomas pagal šešerių metų pagrindinio ugdymo programas, kurių pirmoji dalis apima ketverių metų pagrindinio ugdymo tarpsnį, o antroji – dviejų metų pagrindinio ugdymo tarpsnį. Vidurinis ugdymas, kuris vykdomas pagal dvejų metų programas, teikiamas mokiniui, įgijusiam pagrindinį išsilavinimą. Tiek pagrindinis, tiek vidurinis ugdymas gali būti vykdomas kartu su dailės, muzikiniu, meniniu, sportiniu ar kitu ugdymu (LR švietimo įstatymas. Nauja redakcija, 2011). 2012 m. bendrojo ugdymo įstaigas sudarė penkių tipų mokyklos (LR švietimo įstatymas. Nauja redakcija, 2011):

Pradinė mokykla – bendrojo ugdymo mokykla, vykdanči pradinio ugdymo programą ar pradinio ir priešmokyklinio, ikimokyklinio ugdymo programas.

Pagrindinė mokykla – bendrojo ugdymo mokykla, vykdanči pagrindinio ugdymo ar pagrindinio ugdymo ir pradinio ugdymo programas.

Vidurinė mokykla – bendrojo ugdymo mokykla, vykdanči vidurinio ugdymo programą ar vidurinio ir pagrindinio ugdymo programas arba vidurinio, pagrindinio ir pradinio ugdymo programas.

Gimnazija – bendrojo ugdymo mokykla, vykdanči akredituotą vidurinio ugdymo programą ir pagrindinio ugdymo programos antrąją dalį. Atskiru atveju gali vykdyti akredituotą vidurinio ir pagrindinio ugdymo programas ar akredituotą vidurinio, pagrindinio ir pradinio ugdymo programas.

Progimnazija – bendrojo ugdymo mokykla, vykdanči pagrindinio ugdymo programos pirmąją dalį arba pagrindinio ugdymo programos pirmąją dalį ir pradinio ugdymo programą. Progimnazijos yra naujiena, įteisinta 2011 m. naujoje LR švietimo įstatymo redakcijoje. Iki tol buvęs gausiausias vidurinių mokyklų tipas šiuo metu sparčiai skyla į gimnazijas ir progimnazijas.

Pažymėtina, kad pradinį išsilavinimą galima įgyti ir *mokykloje-darželyje*, jame mokoma pagal pradinio, priešmokyklinio ir ikimokyklinio ugdymo programas, šiose mokyklose mokiniai gali pabaigti keturias klases.

Dėstomoji kalba – ta kalba, kuria vyksta visas ugdymo ir mokymo procesas atitinkamoje mokykloje.

Siekiant išvengti neatitikimo tarp bendrojo ugdymo mokyklų tipų, buvusių nagrinėjamo laikotarpio pradžioje ir pabaigoje, mokyklų skaičiai pateikiami pagal tai, kokį išsilavinimą mokykla suteikia. 1999/2000 m. m. vidurinį išsilavinimą teikiančioms mokykloms priskirtos vidurinės mokyklos ir Vilniaus mieste jau veikusios gimnazijos, pagrindinį išsilavinimą teikiančioms – pagrindinės mokyklos, pradinį išsilavinimą teikiančioms – pradinės mokyklos ir mokyklos-darželiai. 2011/2012 m. m. bendrojo ugdymo mokyklų sistemoje skirtumas tas, kad pagrindinį išsilavinimą moksleivis gali įgyti mokydamasis tiek pagrindinėje mokykloje, tiek progimnazijoje.

Teritoriniai vienetai. Darbe pagrindiniais teritoriniais vienetais pasirinkta seniūnija, kai kurie aspektai buvo nagrinėjami ir savivaldybių lygmenyje. Vilniaus miesto savivaldybės teritorija seniūnijomis nedetalizuojama.

Duomenų bazės kūrimas. Informacinei bazei kurti panaudoti Švietimo ir mokslo ministerijos Švietimo informacinių technologijų centro (Atvira informavimo konsultavimo orientavimo sistema, www.aikos.smm.lt; ITC švietimo valdymo informacinė sistema, www.svis.smm.lt) bei Statistikos departamento Gyventojų surašymo ir apklausų organizavimo skyriaus suteikti duomenys (Statistikos departamentas, 2013; <http://db1.stat.gov.lt>). Remtasi mokyklų tinklų pertvarkos metodinėmis rekomendacijomis (Švietimo ir mokslo ministerija, 2003), leidinio „Lietuva. Švietimas regionuose 2005“ (LR švietimo ir mokslo ministerija..., 2005) medžiaga, įvairiose ataskaitose skelbta informacija (LR Seimo kontrolieriaus tyrimo ataskaita..., 2010; Švietimo stebėsenos sistemos modelio tobulinimo paslaugos, 2011 ir kt.). Surinkti duomenys vėliau buvo įskaitmeninami pasitelkiant ArcGIS 9 programą ir internetinį šaltinį – „Lietuvos žemėlapiai internete“ (<http://maps.lt>). Kartu buvo ruošiamas ir žemėlapių kartografinis pagrindas.

Naudoti tyrimo metodai. Darbas atliktas naudojant kompleksą tyrimo metodų, iš kurių paminėtini: mokslinės literatūros analizė, matematinė statistinė analizė, kartografinio tyrimo metodas, palyginamoji analizė, loginis modeliavimas. Bendrojo ugdymo sistemos kompleksinio vertinimo metodika apibūdinama straipsnio 4 dalyje.

2. Veiksniai, darantys įtaką bendrojo ugdymo mokyklų pasiskirstymui

Rytų Lietuvos daugiakalbių savivaldybių mokyklų raidai ir dėstomųjų kalbų pasiskirstymui įtaką darė įvairūs veiksniai, iš kurių paminėtini svarbiausi: **istoriniai, etnolingvistiniai-demografiniai** (gyventojų skaičius, tautinė sudėtis), **ekonominiai, švietimo reformos**. Įvardytieji veiksniai tarpusavyje yra taip glaudžiai susiję bei persipynę, kad kartais net sunku nuspręsti, kas ką yra nulėmęs. Ypač pastebimas glaudus istorinių-etnolingvistinių įvykių ir procesų bei vykdytų švietimo reformų ryšys.

Kadangi istorinio palikimo įtaka nagrinėjamo regiono mokyklų sklaidai bei dėstomųjų kalbų naudojimas iki 1999 m. nuodugniai gvildentas P. Gaučo moksliniuose straipsniuose, o nacionalinės sudėties kaitą atkūrus valstybingumą tyrė M. Pileckas (Pileckas, 2003), todėl pažymėsime kitus veiksnius, kurie vienaip ar kitaip per pastarąjį dešimtmetį prisideda prie mokyklų teritorinės kaitos:

Demografiniai veiksniai. Nepalankūs demografiniai procesai – emigracija, mažėjantis gimstamumas, didėjanti senyvo amžiaus gyventojų dalis ir su tuo susijęs mirtingumas neaplenkė ir Rytų Lietuvos regiono, dėl to gyventojų skaičius sparčiai mažėja, 2001–2012 m. mažėjimo tempai siekė – 13,7 %, vyksta depopuliacija (Kriaučiūnas, 2012). To pasekmė – mažiausias Lietuvoje kaimo gyventojų tankumas Ignalinos, Zarasų, Švenčionių rajonų savivaldybėse nesiekia 10 gyv./km² (Kriaučiūnas, 2012; Lietuvos statistikos departamentas, 2012). Palyginus 2001 m. ir 2011 m. gyventojų surašymų duomenis, paaiškėja, kad analizuojamas regionas per šį laikotarpį neteko apie 53 tūkst. gyventojų, visose savivaldybėse jų mažėjo (Trakų raj. savivaldybėje – 3 tūkst., Elektrėnų – 4 tūkst., Ignalinos, Zarasų, Šalčininkų rajonų savivaldybėse – 4,5–4,8 tūkst., Švenčionių raj. savivaldybėje – 5,4 tūkst., Vilniaus miesto – apie 19 tūkst.), išskyrus Vilniaus rajono savivaldybę, kurioje gyventojų skaičius 7 tūkst. išaugo (Lietuvos statistikos departamentas, 2012). Savaimė suprantama, kad dėl įvardytųjų priežasčių mažėja ir mokyklinio amžiaus gyventojų (2012 m. Zarasų raj. sav. jų buvo vos 3 tūkst., Visagino – 3200; Ignalinos – 2780; Elektrėnų – apie 4 tūkst., Šalčininkų – 6229; Švenčionių – 4519; Trakų – 5936; Vilniaus raj. – 17052; Vilniaus mieste – 78111; Statistikos departamentas, 2013), kartu retėja ir mokyklų tinklas.

Ekonominiai veiksniai. Bendrojo ugdymo mokyklų sistema taip pat yra neatsiejama nuo visos šalies gyvenimą reguliuojančio ekonomikos mechanizmo. Žemiau pateikiama keletas su ekonomika susijusių rodiklių 2012 m. duomenimis.

Vidutinis darbo užmokestis. Pagal šį rodiklį turtingiausia buvo Vilniaus miesto savivaldybė (vidutinis darbo užmokestis buvo 2198 Lt), neturtingiausios nagrinėjamoje teritorijoje – Šalčininkų rajono (1253 Lt – žemiausias rodiklis šalyje), Zarasų rajono (1385 Lt), Ignalinos rajono (1430 Lt) ir Švenčionių rajono (1453 Lt) savivaldybės. Visos žemiausią vidutinį atlyginimą turinčios savivaldybės patenka ir į didžiausią bendrojo ugdymo mokyklų praradimą per pastaruosius dešimt metų patyrusių grupę, kuriose mokyklų skaičius sumažėjo daugiau nei 50 %. Turtingesnės savivaldybės pritraukia daugiau gyventojų, o jų vaikams reikia mokyklų (Statistikos departamentas, 2013).

Veikiančios įmonės. Veikiančių įmonių skaičius savivaldybėje taip pat rodo tos savivaldybės pajėgumą išlaikyti ir pritraukti gyventojus. Be abejo, didžiausias įmonių skaičius 2012 m. buvo šalies sostinėje (25 881 veikianti įmonė), Vilniaus rajono savivaldybėje – 1570, Šalčininkų – 416, Trakų – 606, Visagino – 441, Elektrėnų – 359, Zarasų – 308, Švenčionių – 322, Ignalinos – 253. Taigi situacija kartojasi: didžiųjų šalies miestų savivaldybės, turinčios daugiausia veikiančių įmonių, per pastaruosius metus patyrė mažiausius bendrojo ugdymo mokyklų skaičiaus praradimus (Statistikos departamentas, 2013).

Socialinės pašalpos. Pagal socialinių pašalpų gavėjų skaičių 1 tūkst. gyventojų šis rodiklis didžiausias buvo Zarasų rajono savivaldybėje (127), mažai atsilieka Ignalinos rajono (121,4) bei Šalčininkų rajonų (108,8) savivaldybės (Statistikos departamentas, 2013). Akivaizdu, kad didieji miestai sukuria daugiau darbo vietų, ten daugiau veikiančių įmonių, vidutinis darbo užmokestis taip pat didesnis, geresnėmis gyvenimo sąlygomis pritraukia dar daugiau gyventojų iš aplinkinių rajonų, toks nesibaigiantis procesas daro įtaką ne tik mokyklų skaičiaus kaitai, bet ir jų tinklo erdviniam pasiskirstymui (jis retėja kaimiškose savivaldybėse ir vis labiau koncentruojasi didžiuosiuose miestuose).

Mokinio krepšelis. Jo galbūt nereikėtų priskirti prie ekonominių veiksnių, nes tai daugiau yra kaip vykdomos švietimo reformos pasekmė, tačiau visgi būtina paminėti kaip finansinį aspektą, kuris daro įtaką bendrojo ugdymo mokyklų skaičiaus mažėjimui. Mokyklos finansavimas 2012 m. tiesiogiai priklausė nuo mokinių skaičiaus joje. Mokinio krepšelis – tai vieno mokinio mokymui organizuoti skiriama pinigų suma, kurią sudarė atlyginimai personalui, vadovėliai, mokymo priemonės ir pan. 2012 m. vienas mokinio krepšelis siekė beveik keturis tūkstančius litų. Tačiau kuo mažiau mokinių turi mokykla, tuo jai sunkiau išsilaikyti, kuo labiau mokykla skursta, tuo mažiau tėvų norės į ją leisti savo vaikus, net jeigu tai ir artimiausia mokykla (Stanišauskas, 2012).

Tokie minėtų ekonominių veiksnių ir bendrojo ugdymo mokyklų tinklo kaitos santykiai nėra išskirtiniai nagrinėjamoje teritorijoje, tai būdinga visai Lietuvai (Staugaitytė, 2011). Tačiau būtina paminėti Vilniaus svarbą, kuris Rytų Lietuvos regione iš periferijos sutraukia visą potencialą tiek ekonomiškai, tiek socialiai nuskurdindamas aplinkines teritorijas (Kriaučiūnas, 2012).

Švietimo reforma. Lietuvai atgavus nepriklausomybę sisteminė švietimo pertvarka buvo pavadinta *švietimo reformos* terminu. Praktikoje dažnai paraleliai švietimo reformos terminui vartojamas ir švietimo pertvarkos terminas (Izokaitis ir kt., 2008). Trumpai apibūdinsime tik tuos aspektus, kurie susiję su bendrojo ugdymu.

Švietimo sistemos pertvarka pradėta vykdyti 1992 m. *Pirmasis reformos* etapas apibūdinamas kaip naujo tipo mokymo įstaigų kūrimo, ugdymo turinio (programų, vadovėlių, pedagogikos) pertvarkymo etapas. Sukurtos naujos ikimokyklinio ugdymo programos, buvusi mokyklų tipų sistema papildyta *jaunimo* mokyklomis. Kuriamas pedagoginių ir psichologinių tarnybų tinklas. Įvardytas dvejopas švietimo sistemos struktūros pobūdis: *formalusis švietimas* ir *neformalusis švietimas*. Šiame etape įteisintas privalomo mokymosi amžius – iki 16 metų. Numatyta struktūros naujovė – *pagrindinė dešimtmetė* mokykla. Savivaldybėse buvo steigiamos naujo tipo mokyklos – *dešimtmetės ir gimnazijos*. Didelio pasipriešinimo sulaukė vidurinių mokyklų pertvarkymas į dešimtmetes. Švietimo ir mokslo ministerijos nuomone, gimnazijų išgryninimas nevyko, nes gimnazijų vadovai buvo suinteresuoti, kad gimnazijų išgryninimas vyktų vienu metu su vidurinių mokyklų reorganizavimu į pagrindines – tai garantuotų stabilų ir tolygų moksleivių srautų pasiskirstymą tarp šių mokyklų.

Švietimo ir mokslo ministerija nuo 1998 m. išskiria tris **antrojo švietimo reformos** etapo prioritetus: *ugdymo ir studijų modernizavimo, švietimo kokybės kėlimo, socialinių ir pedagoginių mokymosi bei studijų sąlygų gerinimo, švietimo sistemos harmonizavimo*. Pirmajame ir antrajame reformos etapuose nebuvo užtikrintas sklandus švietimo įstaigų tinklo formavimas (Izokaitis ir kt., 2008). **Trečiasis švietimo reformos** etapas įvardijamas patvirtinus Valstybinės švietimo strategijos 2003–2012 metų nuostatas ir jų įgyvendinimo programą. Šio etapo metu prioritetai nustatyti atskirai kiekvienam iš švietimo sistemos tipų: ikimokyklinio ugdymo įstaigos plečiamos, pertvarkomi bendrojo lavinimo mokyklų tipai (vidurinės mokyklos reorganizuojamos į gimnazijas ir progimnazijas; visiškai vidurinės mokyklos tipo nutarta atsisakyti nuo 2015 m. rugsėjo 1 d.; pagrindines mokyklas iš dalies turėtų pakeisti progimnazijos), reorganizuojamos profesinės mokyklos, pertvarkomos aukštųjų mokyklų organizavimo ir finansavimo sistemos (LR švietimo įstatymas, 2011; Izokaitis ir kt., 2008).

3. Bendrojo ugdymo mokyklų teritorinės sklaidos pokyčiai 1999–2012 metais

Pabrėžiant Rytų Lietuvos daugiakalbėse savivaldybėse vykusią ir vis dar vykstančią pokyčių svarbą ir reikšmę, derėtų pacituoti P. Gaučą, kuris viename iš savo straipsnių, skirtų Pietryčių Lietuvos daugiakalbiškumo ir bendrojo ugdymo mokyklų tinklo problemoms spręsti, parašė vaizdingą frazę: „Į šį arealą galima žiūrėti kaip į savotišką kalbų kitimo laboratoriją – beveik kiekviena karta kalba vis kita kalba“ (Gaučas, 1992).

Iš tiesų, jei sovietinės okupacijos metais bendrojo ugdymo mokyklose dominavo rusiškos klasės, tai Atgimimo ir valstybės atkūrimo laikotarpiu pirmiausia ėmė plėstis lenkiškų klasių tinklas, rusiškos klasės pradėjo nykti, o lietuviškų klasių nors ir daugėjo, tačiau ne taip sparčiai, kaip lenkiškų. Galima pritarti ir kitam P. Gaučo teiginiui, kad mokyklos ir vartojama dėstomoji kalba yra labai svarbus veiksnys, lėmęs etnolingvistinius procesus šiame sudėtingame regione (Gaučas, 1997). Turbūt nebus klaidinga teigti, kad ne tik praeityje, bet ir nūdienai šis veiksnys vis dar išlieka labai svarbus.

Tautinės sudėties kaita. Bendrojo ugdymo mokyklų tinklas pagal dėstomas kalbas neatšiejamas nuo teritorijos gyventojų tautinės sudėties (1 pav.). 2001-ųjų ir 2011-ųjų metų gyventojų surašymo statistika leidžia teigti, kad lietuvių tautybės gyventojų dalis visose savivaldybėse per šį laikotarpį padidėjo, lenkų ir rusų tautybių gyventojų dalis arba sumažėjo, arba išliko nepakitusi (Statistikos departamentas, 2013). Didžiausi pokyčiai įvyko Vilniaus rajono savivaldybėje, kur lietuvių tautybės gyventojų dalis nuo 22 proc. šoktelėjo net iki 32 %, kai tuo tarpu lenkų tautybės gyventojų 9 % sumažėjo (Statistikos departamentas, 2013). Tai galima sieti su E. Kriaučiūno aprašytais gyventojų skaičiaus kaitos procesais Rytų Lietuvoje, kuomet 2005–2010 m. vyraujant neigiamoms kaimo skaičiaus kaitos tendencijoms, aplink Vilniaus miestą vyko priešingi procesai (pvz., Riešės, Avižienių, Marijampolės seniūnijose gyventojų skaičius padidėjo 42–76 proc.) (Kriaučiūnas, 2012). Tai verčia manyti, kad greičiausiai iš Vilniaus ar kitų miestų atsikėlusieji gyventojai į Vilniaus rajono savivaldybę buvo lietuvių tautybės ir tai pakeitė tautinę sudėtį šioje savivaldybėje.

Remiantis paskutinio gyventojų surašymo duomenimis, pagal tautinę sudėtį galima būtų taip apibendrintai apibūdinti nagrinėjamos teritorijos arealus: a) **lietuviškoji vakarinė dalis**, apimanti Elektrėnų savivaldybę ir Trakų rajono savivaldybės vakarinę dalį; b) **lenkiškoji pietrytinė dalis** (neįskaitant Vilniaus miesto), pasižyminti itin dideliu lenkų tautybės gyventojų skaičiumi ir apimanti Trakų savivaldybės rytinę dalį, Vilniaus rajono, Šalčininkų rajono savivaldybes ir Švenčionių rajono savivaldybės pietinę dalį; c) **šiaurės rytų dalis**, kuri nors ir pasižymi pakankamai dideliu lietuvių gyventojų skaičiumi, išsiskiria Visagino ir Zarasų savivaldybėse rusų tautybės gyventojais, o atskirose Švenčionių rajono savivaldybės seniūnijose – be nedidelės dalies rusų tautybės yra ir lenkų.

Bendrojo ugdymo mokyklų geografinio pasiskirstymo pokyčiai 1999/2000–2011/2012 m. m.

(1 pav.). Per analizuojamą laikotarpį bendrojo ugdymo mokyklų skaičius sumažėjo beveik penktadaliu – 19 % (buvo 417, liko 337-ios mokyklos). Panaikintų mokyklų procentas tampa daug didesnis, jei neskaiciuojamos Vilniaus miesto mokyklos, kadangi vienintelėje Vilniaus miesto savivaldybėje per šį laikotarpį mokyklų nesumažėjo, o padaugėjo (mokyklų skaičius išaugo nuo 131 iki 150). Likusiose aštuoniose savivaldybėse per minėtą laikotarpį bendrojo ugdymo mokyklų sumažėjo net 35 % (nuo 286 iki 187 mokyklų).

Didžiausius praradimus patyrė Šalčininkų rajono savivaldybė, kur bendrojo ugdymo mokyklų skaičius nuo 67 sumažėjo iki 33. Vilniaus rajono savivaldybėje bendrojo ugdymo mokyklų skaičius sumažėjo 21 vienetu, Ignalinos – 19, Švenčionių – 15, Trakų – 11, Zarasų – 8, Visagino ir Elektrėnų savivaldybėse sumažėjo tik po vieną mokyklą, o Vilniaus mieste jų padaugėjo 19 vienetų. Žvelgiant į atskirus mokyklų tipus daugiausia per šį laikotarpį nukentėjo **pradinės mokyklos** ir **mokyklos-darželiai**, kurių nuo 141 sumažėjo iki 84. Vizualiai tai suteikia labai stiprų bendrojo ugdymo mokyklų tinklo pokytį, kadangi būtent pradinės mokyklos 1999/2000 m. m. sudarė ne tik tankų, bet ir tolygų tinklą. Pagrindinį išsilavinimą teikiančių mokyklų skaičiaus sumažėjimas ne toks didelis (nuo 114 iki 90), o vidurinių mokyklų ir gimnazijų skaičius išliko toks pat (162 mokyklos).

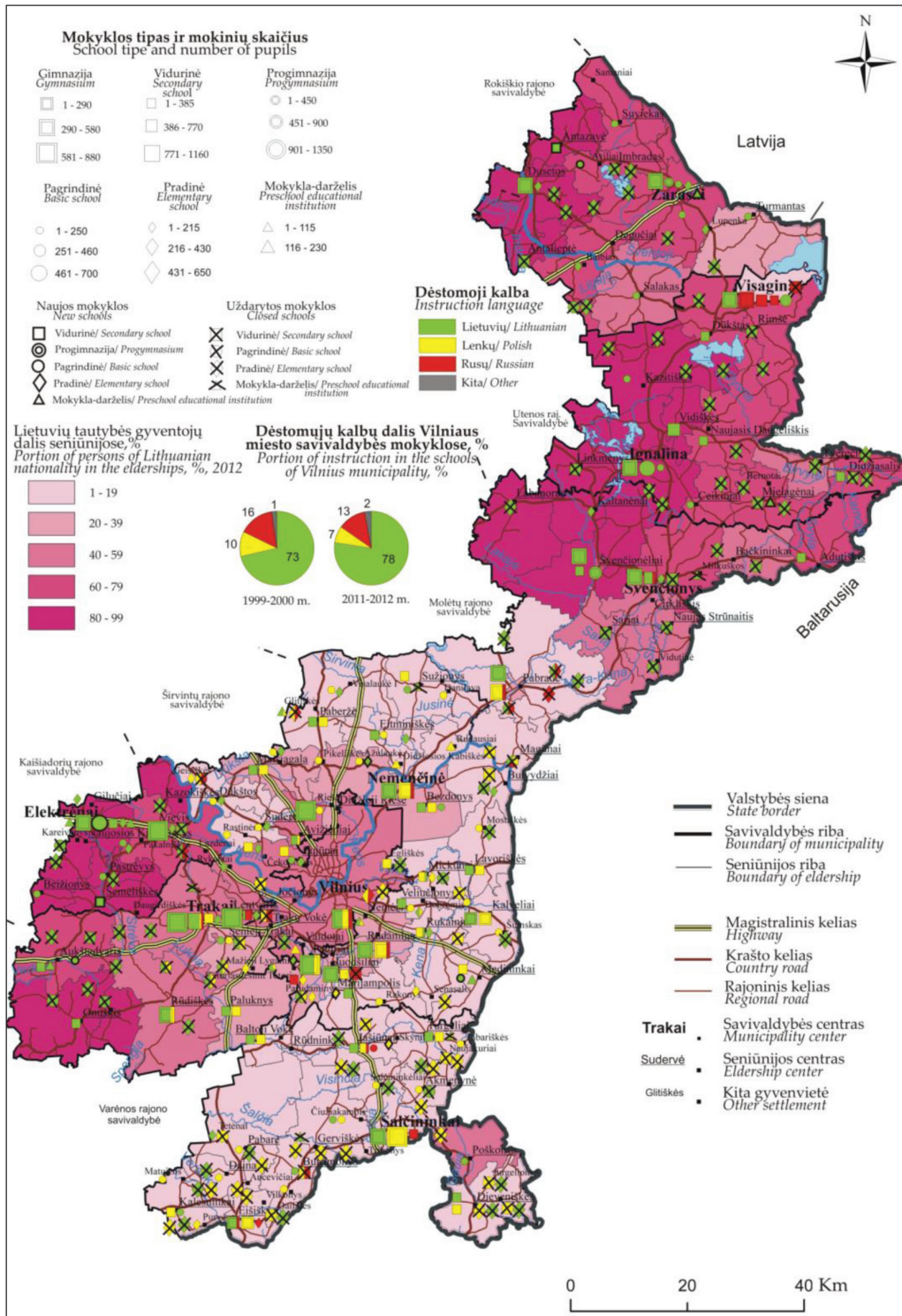
Lyginant analizuojamo laikotarpio bendrojo ugdymo mokyklų teritorinę sklaidą galima teritoriją skirstyti į tris arealus, nes ne tik išlieka skirtingi bruožai šiuose arealuose, bet taip pat ir juose įvykę pokyčiai yra nevienodi:

1) **šiaurinė dalis** (Zarasų rajono, Visagino, Ignalinos rajono savivaldybės, Švenčionių rajono savivaldybės šiaurės rytinė dalis) – joje didžiausius pokyčius lėmė pradinė mokyklų skaičiaus sumažėjimas. Pradinės mokyklos daugiausia buvo įkurtos kaimo vietovėse ir užpildė tinklo spragas tarp didesnių miestelių ir miestų. Nebelikus pradinė mokyklų, išryškėjo aukštesnio rango mokyklų koncentracijos savivaldybių centruose ir pavienės mokyklos kai kuriuose seniūnijų centruose. Keletas pagrindinių mokyklų buvo pertvarkytos į pradines, dalį vidurinių mokyklų pakeitė gimnazijos, bet iš esmės vidurinį išsilavinimą teikiančių mokyklų sklaida beveik nesikeitė. Pastebimai šiame areale sumažėjo rusų dėstomosios kalbos mokyklų (pvz., Zarasų rajono savivaldybėje jų visai neliuko), tai visiškai atitinka tautinės sudėties kitimo tendencijas (per šį laikotarpį gerokai sumažėjo rusų tautybės gyventojų, ypač Visagino savivaldybėje – sumažėjo 4000 rusų tautybės gyventojų).

2) **pietrytinė dalis** (Švenčionių rajono savivaldybės pietinė dalis, Vilniaus rajono, Šalčininkų rajono savivaldybės, Trakų rajono savivaldybės rytinė dalis; Vilniaus miesto savivaldybė nepriskiriama) – paradoksalu, bet didžiausius bendrojo ugdymo mokyklų skaičiaus praradimus patyręs arealas, vis tiek išlieka tankiausia mokyklų tinklą turinčia teritorija. Nors ir galima išvelgti mokyklų koncentraciją savivaldybių centruose ir aplink Vilniaus miestą, vis dėlto šio arealo mokyklų tinklą galima vertinti kaip gan tolygų. Kaip ir šiaurinėje Rytų Lietuvos regiono dalyje, taip ir čia daugiausia panaikinta buvo pradinė mokyklų, ypač ryškiai tai atsispindi Šalčininkų rajono savivaldybėje. Pagrindinį ir vidurinį išsilavinimą teikiančių mokyklų tinklas keitėsi nežymiai, dalis vidurinių mokyklų buvo pertvarkytos į gimnazijas. Lietuvių ir lenkų dėstomųjų kalbų santykis taip pat išliko nepakitęs, akivaizdžiai sumažėjo rusų dėstomųjų mokyklų. 1999/2000 m. m. buvusi dėstomųjų kalbų „mozaika“ pasikeitė: dominuoja lenkų ir lietuvių dėstomosios kalbos.

3) **pietvakarinė dalis** (Elektrėnų savivaldybė, Trakų rajono savivaldybės vakarinė dalis) – situacija labai panaši pirmajam išskirtam arealui (šiaurinė dalis): neliko tolygaus pradinė mokyklų tinklo, pagrindinį ir vidurinį išsilavinimą teikiančių mokyklų sklaida kito nežymiai (kito tik mokyklų tipai). Šiai teritorijai neaktualus dėstomųjų kalbų pokytis, kadangi tiek nagrinėjamo laikotarpio pradžioje, tiek pabaigoje šis arealas buvo itin lietuviškas.

Taigi, jei kituose Lietuvos regionuose įvykę bendrojo ugdymo mokyklų tinklo pokyčiai per 1999–

1 pav. Bendrojo ugdymo mokyklų tinklo kaita Rytų Lietuvos daugiakalbėse savivaldybėse 1999–2012 m. (Staugaitytė, 2013; Gaučas, 2000)

Fig. 1. Changes of the network of general education schools in multilingual municipalities of East Lithuania (Staugaitytė, 2013; Gaučas, 2000)

2012 metus pasireiškė per tinklo išretėjimą, sumažėjusį tolygumą ar mokyklų tipų pasikeitimą, tai šiame regione prie visų įvardytų pokyčio aspektų dar prisideda ir dėstomųjų kalbų bendrojo ugdymo mokyklose teritorinės raiškos kaita (Staugaitytė, 2013). Per minėtą laikotarpį nukentėjo visų trijų (lietuvių, lenkų ir rusų) dėstomųjų kalbų tinklų tankumas. Nors statistiškai daugiau buvo uždaryta lietuviškų ir lenkiškų mokyklų, tačiau rusų mokyklų tinklui tokie pokyčiai buvo daug reikšmingesni, nes kaimiškose vietovėse rusiškų mokyklų nebeliko. Tik keletas jų telkiasi Šalčininkų rajono, Trakų rajono ir Vilniaus rajono savivaldybių didesniuose miestuose ir miesteliuose (Eišiškėse, Šalčininkuose, Jašiūnuose, Parudaminyje) bei Vilniaus mieste (čia rusiškų mokyklų yra daugiausia). Lietuviškų ir lenkiškų mokyklų tinklai nors ir prarado daug pradinių mokyklų, keitėsi mokyklų tipai, tačiau išliko panašus šių dviejų dėstomųjų kalbų skaičiaus santykis ir teritorinė sklaida.

4. Bendrojo ugdymo sistemos kompleksinio vertinimo eiga ir rezultatai

Remiantis LR švietimo įstatymo švietimo sistemos apibrėžimu (pateikta straipsnio „Įvade“), aki-vaizdu, kad norint suprasti sistemą svarbu ne tik žinios apie mokymo institucijų tinklą, bet taip pat ir apie jų administravimą, aprūpinimą, materialinius ir netgi dvasinius resursus. Todėl ir vertinant bendrojo ugdymo sistemą būtina paanalizuoti platesnį kontekstą, kuris papildys prieš tai aptartus bendrojo ugdymo mokyklų tinklo ypatumus Rytų Lietuvos daugiakalbėse savivaldybėse.

Kompleksinio vertinimo kryptį, kriterijų, rodiklių sistema. Kadangi bendrojo ugdymo sistema yra visos Lietuvos švietimo sistemos dalis, todėl jai taip pat būdinga minėto aprūpinimo, materialinių resursų svarba bei ištekliai, darantys įtaką mokinių ugdymo kokybei. Taigi, išsiskiria *trys vertinimo kryptys*, kurias įvertinus ir būtų apžvelgti minėti į švietimo sistemos sampratą įeinantys aspektai: 1) bendrojo ugdymo mokyklų tinklo išvystymas (atitinkantis pirmąją dedamąją švietimo sistemos sampratoje – mokymo institucijų, įstaigų tinklas); 2) bendrojo ugdymo mokyklų tinklo aprūpinimas ir organizavimas (švietimo sistemos sampratoje – administravimas ir aprūpinimas); 3) mokinių ugdymo kokybė (švietimo sistemos sampratoje – materialiniai ir iš dalies dvasiniai resursai).

Bendrojo ugdymo mokyklų tinklo išvystymui įvertinti tinkamiausi būtų šie kriterijai:

- Bendrojo ugdymo mokyklų tinklo tankumas – vienas iš svarbiausių kriterijų, kuris atskleidžia bendrojo ugdymo prieinamumą pagal savivaldybės gyventojų poreikius ir gebėjimus bei lygias ugdymosi galimybes (Švietimo ir mokslo ministerija, 2003). Rodiklis – bendrojo ugdymo mokyklų skaičius administraciniame vienetė (1000 kv. km);
- Bendrojo ugdymo mokyklų tipų įvairovė – svarbu ne tik kiek mokyklų yra, bet ir kokie mokyklų tipai gali būti pasiekiami mokiniams, kad būtų užtikrinta mokiniui laisvė rinktis ar vidurinį, ar pagrindinį išsilavinimą jis nori įgyti. Dažnai tokį pasirinkimą lemia per toli nutolusios norimo tipo bendrojo ugdymo mokyklos. Rodiklis – atskirų bendrojo ugdymo mokyklų tipų skaičius administraciniame vienetė (1000 kv. km);
- Dėstomųjų kalbų ir tautinės gyventojų sudėties santykis – šis kriterijus itin aktualus, kadangi nagrinėjamos daugiakalbės įvairiatautės Rytų Lietuvos savivaldybės. Jei prieš tai du minėti kriterijai labiau atspindėtų miesto ir kaimo mokyklų tinklo skirtumus, tai remiantis šiuo kriterijumi išryškėtų skirtumai tarp atskirų dėstomųjų kalbų mokyklų tinklų. Rodikliai – dėstomosiomis lietuvių, lenkų ir rusų kalbomis besimokančių mokinių skaičių ir lietuvių, lenkų, rusų tautybių gyventojų skaičių santykiai;
- Mokyklų nuotoliai – šis kriterijus padėtų įvertinti, kokiais atstumais mokyklos išsidėsčiusios viena kitos atžvilgiu, kartu darydamos įtaką jų pasiekiamumui. Rodikliai – vidutinis mokinių iki mokyklos įveikiamas atstumas; atokių mokyklų (kuomet atstumų iki dviejų artimiausių mokyklų suma viršija 25 km) skaičius (Švietimo ir mokslo ministerija, 2003);

- Bendrojo ugdymo mokyklų tinklo efektyvumas – užtikrintų valstybės numatytų švietimo paslaugų pasirinkimą nepriklausomai nuo gyvenamosios vietos (miesto, savivaldybės centro, gyvenvietės, kaimo). Rodikliai – bendrojo ugdymo mokyklų dydžiai pagal mokinių skaičių; perpildytų mokyklų skaičius; mokyklų, kurių patalpų užpildymas nesiekia 75 proc. (Švietimo ir mokslo ministerija, 2003).

Bendrojo ugdymo mokyklų tinklo aprūpinimui ir organizavimui įvertinti reikalingi šie kriterijai:

- Mokinių vežiojimas – tinkamas vežiojimas turi užtikrinti mokinių laiko taupymą, kad nereiktų ilgai laukti autobuso ar toli eiti iki jo. Rodikliai – vežamų mokinių dalis nuo bendro mokinių skaičiaus; mokinių vežimo rūšys; nevežamų mokinių skaičius; atstumai, kuriuos eina nevežami mokiniai (Švietimo ir mokslo ministerija, 2003);
- Mokyklų finansavimas – skiriami pinigai mokyklai ir materialinė bazė stipriai veikia mokyklų tinklo pokyčius bei mokymosi kokybę. Rodikliai – vienam mokiniui tenkanti mokymo lėšų suma; pagal mokinio krepšelių mokyklai priklausančio ir gaunamo finansavimo santykis;
- Pastatų būklė – tai kriterijus, padėsiantis įvertinti, ar mokykla atitinka mokinių lavinimo poreikius. Rodikliai – lėšos, skirtos mokyklos pastatams išlaikyti; mokyklos pastato atitikimas mokyklos tipo standartams (Švietimo ir mokslo ministerija, 2003).

Mokinių ugdymo kokybės vertinimui rekomenduojami kriterijai:

- Vidutinis klasių dydis – iš dalies apibūdina aplinką, kurioje mokosi mokiniai. Svarbu suformuoti optimalų klasių dydį, kadangi per didelėse klasėse gali trūkti mokytojo dėmesio ir pagalbos kiekvienam iš mokinių, o per mažoje klasėje gali stagnuoti mokymosi progresas trūkstant konkurencijos tarp mokinių (Jevsejevienė, 2009). Rodikliai – vidutinis klasių dydis atskiruose mokyklų tipuose;
- Mokinių ir mokytojų skaičiaus santykis – apibūdina ar pakankamas yra mokytojų skaičius kokybiškam mokinių lavinimui. Rodiklis – mokytojui tenkančių mokinių skaičius (Švietimo ir mokslo ministerija, 2003);
- Mokytojų išsilavinimas – tai svarbus kriterijus, rodantis pedagogų profesinę kompetenciją. Rodikliai – atestuotų mokytojų dalis; per paskutinius trejus metus kvalifikaciją kėlusiu mokytojų skaičius (Švietimo ir mokslo ministerija, 2003);
- Mokinių pasiekimai – kiek mokinių mokymosi pasiekimai atitinka išsilavinimo standartus, informuoja apie išsilavinimo kokybę. Rodikliai – išlaikytų valstybinių egzaminų dalis nuo laikytų valstybinių egzaminų skaičiaus; išlaikytų valstybinių egzaminų „puikiai“, „labai gerai“, „gerai“ dalis nuo išlaikytų valstybinių egzaminų skaičiaus (Švietimo ir mokslo ministerija, 2003).

Rodiklių paieškos ir duomenų rinkimo problemos. Turint tokį vertinimo krypčių, kriterijų ir rodiklių planą, būtų galima pereiti prie paties vertinimo. Nagrinėjant santykinai nedidelę teritoriją, kurią sudaro tik devynios Rytų Lietuvos daugiakalbės savivaldybės, optimaliausia būtų vertinimą atlikti seniūnijų lygmenyje, tačiau čia ir atsiranda įvairių kliūčių. Pirmiausia paaiškėja, kad vertinimas seniūnijų lygmenyje yra praktiškai neįmanomas, kadangi galima aptikti vos keletą tokio detalumo rodiklių. Tačiau blogiausia yra tai, kad net ir pereinant prie savivaldybių lygmens ne visi duomenys yra prieinami. Itin informatyvaus pagal mokinio krepšelių mokyklai priklausančio ir gaunamo finansavimo santykio duomenys nėra skelbiami. Taip pat nėra informacijos apie vidutinius atstumus, kuriuos mokiniai įveikia keliaudami iki mokyklų. Tai tik keletas rodiklių pavyzdžių, apie kuriuos duomenų visai nėra arba jie labai paviršutiniški. Taigi, bendrojo ugdymo sistemos kompleksinį vertinimą galima atlikti tik gerokai supaprastinus ir transformavus aprašytą kompleksinio vertinimo krypčių, kriterijų ir rodiklių schemą.

Kompleksinio vertinimo matrica. Norint tiriamąjį objektą įvertinti kokybiškai, tikslinga yra taikyti kvalimetrijos metodą, kuris padeda išmatuoti kokybę. Tam reikia laikytis kokybės rodiklių

kiekybinio vertinimo metodologijos principų, kuriais remiantis nagrinėjamo objekto parametrai lyginami su sudarytu kokybės etalonu. Kokybė vertinama laikantis tam tikros procedūrų eigos: 1) nustatomos vertinimo kryptys; 2) sudaromas pasirinktos krypties vertinamų savybių rinkinys; 3) nustatomas vertinamų savybių kokybės etalonas; 4) parengiami kvalimetriniai standartai; 5) objektas įvertinamas pagal kvalimetrinius standartus; 6) sudaroma suvestinės vertinimo matrica; 7) interpretuojami rezultatai ir rengiama rekomendacija (Kavaliauskas, 1992).

1 lentelė. Rytų Lietuvos daugiakalbių savivaldybių bendrojo ugdymo sistemos kompleksinio vertinimo matricos dalis (pagal tinklo išvystymo kriterijų) (Staugaitytė, 2013)

Table 1. A part of complex evaluation matrix of the general education system of East Lithuanian multilingual municipalities (by criteria of development of the network of schools) (Staugaitytė, 2013)

Vertinimo kryptys/ Evaluation directions	Vertinimo kriterijai/ Evaluation criteria	Nr	Rodikliai/ Indices	Svorio koeficientai/ Weight coefficients			Vertinamų požymių diferenciacija ir įvertinimas balais/ Differentiation and scoring of the evaluated attributies				
				Krypčių/ Directions	Kriterijų/ Criteria	Rodiklių/ Indices	1	2	3		
Bendrojo ugdymo mokyklų tinklo išvystymas/ Development of the network of general education schools	Bendrojo ugdymo mokyklų tinklo tankumas	1.	Bendrojo ugdymo mokyklų skaičius 1 000 km ²	0,6	0,165	0,165	<15	15–40	>40		
	Bendrojo ugdymo mokyklų tipų įvairovė	2.	Gimnazijų skaičius 1 000 km ²				0,165	0,0275	<3	3–5	>5
		3.	Vidurinių mokyklų skaičius 1 000 km ²						<5	5–10	>10
		4.	Progimnazijų skaičius 1 000 km ²						0	1	>1
		5.	Pagrindinių mokyklų skaičius 1 000 km ²						<5	5–10	>10
		6.	Pradinių mokyklų skaičius 1 000 km ²						<5	5–10	>10
		7.	Mokyklų-darželių skaičius 1 000 km ²						<3	3–6	>6
		Dėstomųjų kalbų ir tautinės gyventojų sudėties santykis	8.						Lietuvių dėstomosios kalbos bendrojo ugdymo mokyklų skaičius 1 000 lietuvių tautybės gyv.	0,165	0,055
	9.		Lenkų dėstomosios kalbos bendrojo ugdymo mokyklų skaičius 1 000 lenkų tautybės gyv.				<0,2	0,2–0,6	>0,6		
	10.		Rusų dėstomosios kalbos bendrojo ugdymo mokyklų skaičius 1 000 rusų tautybės gyv.				<0,3	0,3–1	>1		
	Bendrojo ugdymo mokyklų tinklo efektyvumas	11.	Vidutinis mokinių skaičius bendrojo ugdymo mokyklose				0,105	0,105	<150	150–300	>300

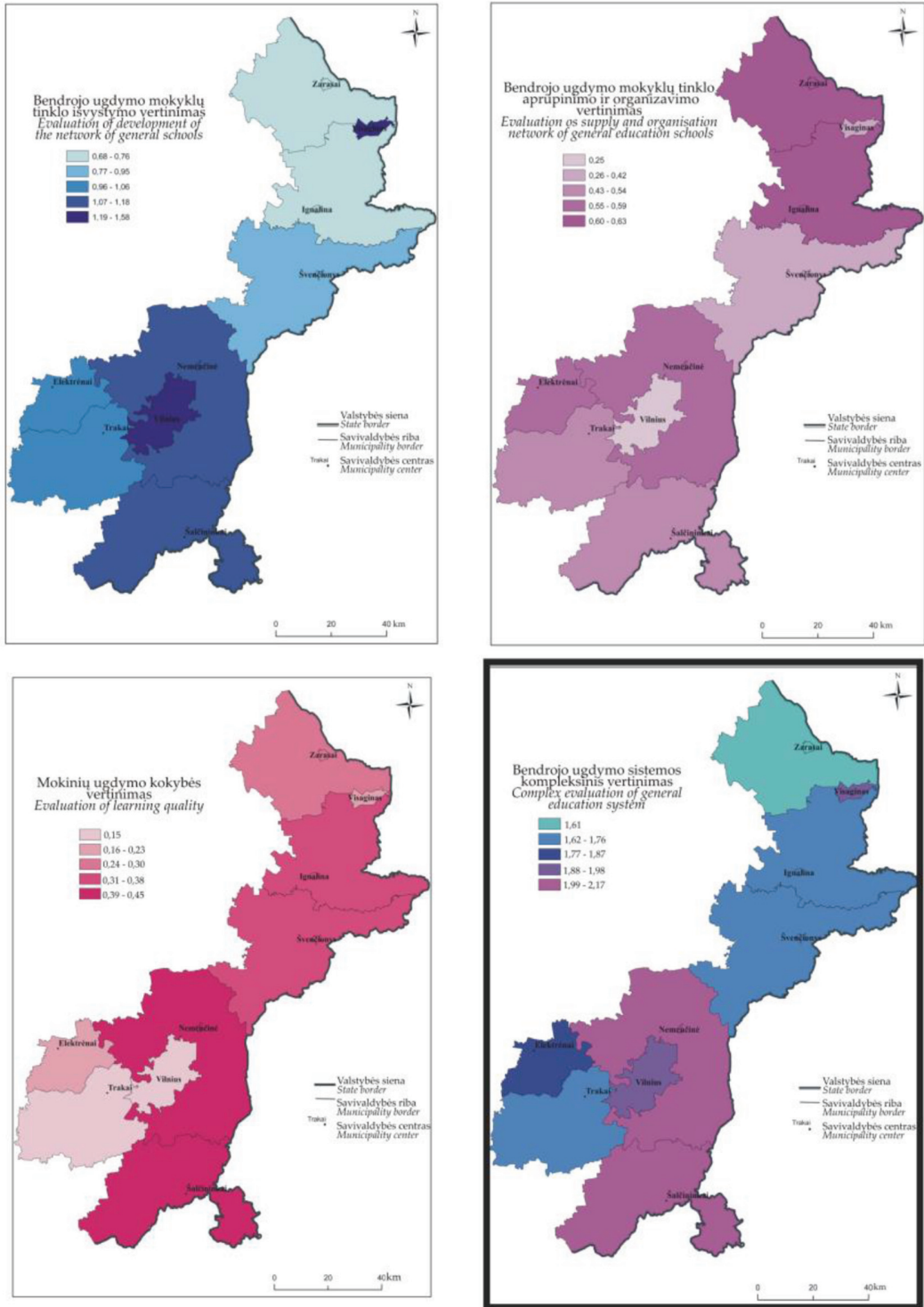
Trys pasirinktos vertinimo kryptys jau buvo aprašytos, tačiau joms priskirti vertinimo kriterijai ir jų rodikliai dėl jau įvardytų problemų buvo panaudoti ne visi, tik 17. Kiekviena vertinimo kryptis, kriterijus ir rodiklis turi savo svorio koeficientą (jų suma yra lygi 1,0), kuriuos straipsnio autorės parinko priklausomai nuo kriterijaus ir jo rodiklių svarbos tiriamajam objektui. Vertinamų požymių rodikliai diferencijuojami į tris grupes, vertinama trijų balų skalėje. Kompleksinio vertinimo matricos sudarymo principas atskleidžiamas 1 lentelėje (visa matrica nededama dėl reglamentuotos straipsnio apimties).

Pirmoji vertinimo kryptis – **bendrojo ugdymo mokyklų tinklo išvystymas** – pati svarbiausia, jai skirto svorio koeficiento dydis yra **0,6**. Ši vertinimo kryptis apima svarbiausią aspektą – teritorinę raišką, taip pat šios krypties rodiklių kitimas laike yra daug sudėtingesnis ir lėčiau kintantis procesas, nei organizaciją ir aprūpinimą nusakančių rodiklių kitimas. Bendrojo ugdymo mokyklų tinklo išvystymas apibūdinamas keturiais kriterijais, visi jie apibūdinti straipsnio skyriaus pradžioje (mokyklų nuotolių kriterijus nepanaudotas dėl duomenų stygiaus). *Tinklo tankumo, mokyklų tipo įvairovės bei dėstomųjų kalbų ir tautinės sudėties santykio kriterijai* laikomi vienodai svarbiais ir visiems priskirta po koeficientą, kurio dydis 0,165. *Mokyklų tinklo efektyvumo* kriterijaus koeficiento dydis yra 0,105, šio kriterijaus svarba mažesnė lyginant su kitais šios krypties kriterijais dėl nepilnavertės rodiklių sistemos. *Bendrojo ugdymo mokyklų tinklo tankumas* nusakomas vienu rodikliu – bendrojo ugdymo mokyklų skaičiumi 1 000 km². *Bendrojo ugdymo mokyklų tipų įvairovei* apibūdinti paskaičiuotas kiekvieno iš mokyklų tipo tankumas atskirai, taip pat 1 000 km². *Dėstomųjų kalbų ir tautinės gyventojų sudėties santykis* taip pat skaičiuotas atskirai kiekvienai iš trijų (lietuvių, lenkų, rusų) dėstomųjų kalbų. Šis santykis išreikštas per konkrečios dėstomosios kalbos bendrojo ugdymo mokyklų skaičių, tenkantį 1 000 atitinkamos tautybės gyventojų. *Bendrojo ugdymo mokyklų tinklo efektyvumui* nusakyti pagal galimybes parinktas tik vienas rodiklis – vidutinis mokinių skaičius bendrojo ugdymo mokyklose. Aukštesnis balas skirtas didesnį vidutinį mokinių skaičių bendrojo ugdymo mokyklose turinčioms savivaldybėms, remiantis tuo, kad didelės mokyklos rodo, jog tiek mokyklų personalo užimtumas yra didelis, tiek ir mokyklų pastatai yra naudojami efektyviai.

Bendrojo ugdymo mokyklų tinklo aprūpinimo ir organizavimo kryptis įvertinta **0,25** dydžio svorio koeficientu. Nors šiai kryptčiai įvertinti panaudoti visi trys jau aprašyti kriterijai, tačiau jų rodiklių sistema gerokai sumažėjusi. *Mokinių vežiojimo* kriterijui, kurio svarbos koeficientas yra 0,085, pritaikytas tik vienas – vežamų mokinių dalies nuo bendro mokinių skaičiaus rodiklis. Esant didesniam pavežamų mokinių skaičiui, skiriamas aukštesnis balas. *Mokyklų finansavimas* įvertintas naudojant du rodiklius, apibūdinančius vienam pradinio ir vidurinio ugdymo programos mokiniui tenkanti mokyklos lėšų suma, abiem rodikliams priskirta po 0,0425 dydžio koeficientą. *Pastatų būklė* (svorio koeficientas – 0,08) vertinama per mokyklos ūkiui steigėjo skirtų lėšų sumą, tenkančią vienam mokiniui.

Nors **mokinių ugdymo kokybė** vertinant bendrojo ugdymo sistemą turi didelę reikšmę, tačiau dėl skurdžios duomenų bazės ir nevysiškai tinkamų rodiklių, kad nebūtų iškreipti galutiniai rezultatai, ši vertinimo kryptis įvertinta tik **0,15** koeficientu. Ją apibūdina du kriterijai: mokinių ir mokytojų skaičiaus santykis, kuris išreiškiamas per *mokytojui tenkančių mokinių skaičių* . Savivaldybei skiriamas didesnis balas, jei vidutinis mokytojui tenkančių mokinių skaičius yra mažesnis lyginant su kitomis savivaldybėmis. Tokiu atveju mokytojas daugiau dėmesio ir pagalbos gali skirti vienam mokiniui. Tačiau šis rodiklis yra diskutuotinas dėl vyraujančių skirtingų nuomonių, nes nedidelis mokinių skaičius klasėse gali būti ir žalingas dėl per mažos konkurencijos tarp mokinių, tai pasireiškia žemesniais mokinių pasiekimais (Jevsejevienė, 2009). *Mokinių pasiekimai* išreiškiami per kartojančių kursą mokinių dalį, kuo tokių mokinių mažiau, tuo skiriamas balas yra aukštesnis. Abiems kriterijams skirta po 0,075 svorio koeficientą.

Vertinimo rezultatai. Kompleksinio vertinimo galutiniai rezultatai ir vertinimai pagal atskiras kryptis vaizduojami kartoschemų rinkinyje 2 pav., kuriame akivaizdžiai atsiskleidžia savivaldybių ben-

2 pav. Rytų Lietuvos daugiakalbių savivaldybių bendrojo ugdymo sistemos vertinimas 2012 m. (3 balų skalėje). (Staugaitytė, 2013)

Fig. 2. Complex evaluation of general education system in East Lithuanian multilingual municipalities in 2012 (within 3 scores system) (Staugaitytė, 2013)

drojo ugdymo sistemos kokybiniai skirtumai. Pagal gautus (suminius) balus savivaldybių bendrojo ugdymo sistemas galima santykinai skirstyti į kelias kategorijas: 1) žemiausiai kategorijai atstovauja *Zarasų* rajono savivaldybė (1,61 balo), 2) kategorijai priskirtinos *Ignalinos, Švenčionių, Trakų* rajonų bei *Elektrėnų* savivaldybės (1,7–1,87 balo), 3) galima būtų įvardyti kaip „miestų savivaldybių“ kategoriją, nes pagal surinktų balų skaičių joms ir atstovauja *Visagino* (1,96 balo) bei *Vilniaus* miesto (1,98 balo) savivaldybės, 4) aukščiausiais balais (trijų balų skalėje) įvertintos *Vilniaus rajono* (2,16 balo) ir *Šalčininkų* rajono (2,17 balo) savivaldybės.

Apibendrinimas

Švietimo sistema Rytų Lietuvos daugiakalbėse savivaldybėse yra svarbus veiksnys, darantis įtaką ne tik kultūrinei, bet ir politinei aplinkai, tačiau pastarajame dešimtmetyje beveik nebuvo mokslinių darbų, kuriais būtų siekiama su švietimu susijusias problemas šiame regione spręsti geografiniu aspektu bei kompleksiskai.

Mažėjančio mokinių skaičiaus paveiktas ir švietimo reformą išgyvenantis bendrojo ugdymo mokyklų tinklas daug klausimų kelia visoje šalyje. Rytų Lietuvos daugiakalbėse savivaldybėse tokių probleminių klausimų kyla dar daugiau dėl išskirtinės tautinės sudėties. Nagrinėjamas regionas neišvengė visoje Lietuvoje vykstančių pokyčių, per pastaruosius dešimt metų labiausiai čia išretėjo pradinį mokyklų tinklas, kurių itin sumažėjo kaimo vietovėse, taip pat pertvarkomi bendrojo ugdymo mokyklų tipai: daugėja gimnazijų ir progimnazijų, mažėja vidurinių ir pagrindinių mokyklų, nors tikrieji pokyčiai bus matomi tik 2015 metais, kuomet numatoma šios pertvarkos pabaiga.

Bendrojo ugdymo mokyklų tinklo tankumas pasireiškia dideliais kontrastais tarp kaimyninių Rytų Lietuvos daugiakalbių savivaldybių: Vilniaus rajono savivaldybėje 2011/2012 m. m. bendrojo ugdymo mokyklų tinklas buvo tankiausias lyginant su kitomis nagrinėtomis rajonų savivaldybėmis (37 mokyklos 1 000 km²), o Švenčionių rajono savivaldybėje šis tinklas pats rečiausias (tik 6 mokyklos 1 000 km²). Svarbiausias veiksnys, lemiantis bendrojo ugdymo mokyklų tinklo skirtumus šiame regione, yra tautinė sudėtis; kuo teritorijoje daugiau lietuvių tautybės gyventojų, tuo bendrojo ugdymo mokyklų tinklas yra retesnis.

Dėstomųjų kalbų atžvilgiu didžiausius pokyčius Rytų Lietuvos daugiakalbėse savivaldybėse patyrė rusų dėstomosios kalbos mokyklos, kurių per pastaruosius dešimt metų sumažėjo net 40 %, tai lėmė 17 % sumažėjęs rusų tautybės gyventojų skaičius. Nors lenkų tautybės gyventojų skaičius per tą patį laikotarpį irgi sumažėjo (14 %), o lietuvių tautybės gyventojų skaičius išaugo (4 %), tačiau santykis tarp lietuvių ir lenkų mokyklų skaičių kito nežymiai (laikotarpio pradžioje analizuojamame regione lietuviškų mokyklų buvo daugiau 2,3 karto, o laikotarpio pabaigoje – 2,5 karto). Pažymėtina, kad gimnazijos – tai bendrojo ugdymo mokyklų tipas, kuriam priklauso daugiausia mišrių mokyklų. Derinami įvairiausi dėstomųjų kalbų variantai: lietuvių ir lenkų (Rūdiškėse, Pagiriuose), lenkų ir rusų (Pabradėje, Nemenčinėje, Rudaminoje) arba visos trys kalbos kartu (Nemėžyje, Vilniaus mieste). Tačiau dažniausiai pasitaiko derinys, kuomet vienoje gyvenvietėje yra dvi gimnazijos, iš kurių viena lietuviška, o kitoje dėstoma lenkų ir rusų kalbomis (ypač Vilniaus rajono savivaldybėje). Neatmestina ir tai, kad mokyklų skaičiaus (pagal dėstomasias kalbas) svyravimai į vieną ar kitą pusę priklauso ir nuo valdžios politikos bei vadovaujančių kadrų.

Atlikus Rytų Lietuvos daugiakalbių savivaldybių bendrojo ugdymo sistemos kompleksinį (tinklo išvystymo, aprūpinimo ir organizavimo bei mokinių ugdymo kokybės) vertinimą, paaiškėjo, kad savivaldybėse, kuriose dominuoja lenkų tautinė mažuma, sąlygos suteiktos švietimo sistemai vystyti nėra blogesnės, o net geresnės nei kaimyninėse savivaldybėse. Čia mokyklų tinklo tankumas ir mokyklų tipų įvairovė šiek tiek mažesnė lyginant su miestų savivaldybėmis, tačiau aukštais balais įvertintas dėstomųjų kalbų ir tautinės gyventojų sudėties santykis – tai šiuo atveju lemiantis

faktorius. Nors mokyklų tinklo efektyvumas ir finansavimas turi trūkumų, tačiau yra gerai organizuotas mokinių vežiojimas į mokyklas bei nebloga mokinių ugdymo kokybė (rodikliai – mokinių ir mokytojų skaičiaus santykis; kartojančių kursą mokinių dalis).

Prasčiausia bendrojo ugdymo sistemos padėtis Zarasų rajono savivaldybėje, kur labai retas mokyklų tinklas bei nedidelės mokyklų tipų pasirinkimo galimybės. Trakų, Švenčionių ir Ignalinos rajonų savivaldybėse nors ir retas mokyklų tinklas, bet geresnis dėstomųjų kalbų ir tautinės gyventojų sudėties santykis ar didesnis mokyklų tinklo efektyvumas, o Elektrėnų savivaldybė skiriasi nuo šiaurinės regiono dalies gerokai tankesniu mokyklų tinklu bei didesne mokyklų tipų įvairove. Miestų savivaldybės (Vilnius, Visaginas) dėl didelės gyventojų koncentracijos pasižymi itin dideliu mokyklų tinklo tankumu ir didele bendrojo ugdymo mokyklų tipų įvairove, bet mokinių ugdymo kokybei daro įtaką mokytojų ir mokinių skaičiaus santykis (didelės mokinių klasės), be to, finansavimas skiriamas vienam mokiniui yra mažesnis nei kitose tiriamose savivaldybėse.

Atliktas tyrimas parodė, kad bendrojo ugdymo sistemos kokybės skirtumams bei netolygumams išaiškinti viena svarbiausių kliūčių yra su švietimo tema susijusios duomenų bazės skurdumas, mažas informatyvumas ir nelengvas prieinamumas. Tikėtina, kad kartu derinant keleto skirtingų aspektų (teritorinio, organizacinio, ugdymo kokybės) vertinimus problemos išryškėtų greičiau ir būtų galima laiku rasti tinkamą sprendimo būdą.

Literatūra

- Atvira informavimo konsultavimo orientavimo sistema, (2012 05 30). www.aikos.smm.lt
- Avižonis, K., 1941. *Švietimas Lietuvoje XVII-jo amž. pirm. pusėje*.
- Bosas, J., 1999. *Zanavykų švietimo kelias*. Kaunas: Kitos spalvos.
- Bukauskienė, T., 1989. *Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis 1918–1940 m.* Vilnius.
- Čėsnaite, B., Kačėrauskienė, A., Speičienė, M., 1987. *Lietuvos TSR liaudies švietimas per paskutinį dešimtmetį (1975–1985)*. Kaunas: Šviesa.
- Gaučas, P., 1992. Etnolingvistinė situacija ir bendrojo lavinimo mokyklos Pietryčių Lietuvoje 1945–1991 metais. *Rytų Lietuva: Istorija, kultūra, kalba*, p. 141–150.
- Gaučas, P. 1996. Dėstomosios kalbos Vilniaus rajono bendrojo lavinimo mokyklose 1987–1995 metais: statistinė-geografinė apžvalga. *Geografijos metraštis*, 29, p. 369–379.
- Gaučas, P., 1997a. *Etnolingvistinė Rytų Lietuvos gyventojų raida XVII a. antroje pusėje – 1939 m.* Dakt. dis. Vilnius: VU.
- Gaučas, P., 1997b. Dėstomosios kalbos Pietryčių Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklose atgimimo ir valstybės atkūrimo laikotarpiu (1987–1996). *Lietuvos visuomenės geografinės problemos*. Vilnius: Apyaušris.
- Gaučas, P., 2000. Dėstomosios kalbos Pietryčių Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklose 1945–1999 m. *Geografija*, 36 (2), p. 47–54.
- Istorija*, (2013 02 12). <http://www.vjg.lt>
- ITC Švietimo valdymo informacinė sistema, (2012 05 30). www.svis.smm.lt
- Izokaitis, J., Naginevičiūtė, S., Kondratavičiūtė, V., 2008. *Švietimo sistemos reforma. Valstybinio audito ataskaita*. Vilnius: Lietuvos Respublikos valstybės kontrolė.
- Jasevičiūtė, J., 2007. *Švietimo situacija Marijampolėje XVIII – 1940 m.* Marijampolė: Marijampolės kraštotyros muziejus.
- Jašinauskas, L., 2007. *Lietuvos švietimas nacių okupacijos metais (1941–1944)*. Vilnius: VPU leidykla.
- Jevsejevienė, J., 2009. Didelės ar mažos klasės? *Švietimo problemos analizė*, 12(40), p. 1–12.
- Kavaliauskas, P., 1992. *Metodologiniai kraštotvarkos pagrindai*. Vilnius: Academia.
- Kriaučiūnas, E., 2012. Gyventojų skaičiaus kaitos tendencijos Rytų Lietuvoje: Vilniaus kontekstas. *Geografijos metraštis*, 45, p. 66–77.
- LR Seimo kontrolieriaus tyrimo savo iniciatyva ataskaita, 2010. *Bendrojo lavinimo mokyklų tinklo pertvarka*. *Žinios*, Nr. 4D-2009/4-1068.
- Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija ir Mokyklų tobulinimo programos B komponentas, 2005. *Lietuva. Švietimas regionuose 2005*. Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras.

- Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas, 2003. Žinios, 2003, Nr. 63-2853.
- Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas. Nauja redakcija, 2011. www.alkas.lt 2011-03-17
- Lietuvos statistikos departamentas, 2012. *Lietuvos apskritys 2011*. Vilnius.
- Lietuvos TSR valstybinis plano komitetas, Lietuvos TSR aukštojo ir specialiojo mokslo ministerija, 1981. *Lietuvos TSR atlasas*. Maskva.
- Lukšienė, M., 1970. *Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje*. Kaunas: Šviesa.
- Paurienė, L., 2011. Lietuvos gyventojai ir mokiniai: statistinis projektas. *Švietimo problemos analizė*, 5, p. 1–12.
- Pileckas, M., 2003. *Rytų Lietuvos gyventojų nacionalinės sudėties kaita atkūrus Lietuvos valstybingumą*. *Geografija*, 39, p. 40–45.
- Pupšys, V., 1995. *Lietuvos mokykla: atgimimo metai (1905–1918)*. Klaipėdos universitetas.
- Račkauskas, J., 1994. *Švietimo reforma Lenkijoje ir Lietuvoje*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Rajeckas, V., 2001. *Švietimas: raida, dabartis*. Vilnius.
- Stanišauskas, G., 2012. *Lietuvoje katastrofiškai mažėja mokinių*. <http://www.delfi.lt/news/daily/education>
- Statistikos departamentas, (2013 05 30). <http://db1.stat.gov.lt>
- Staugaitytė, S., 2011. *Švietimo sistema Lietuvoje teritoriniu aspektu*. Bakalauro darbas. Vilnius: VU Geografijos ir kraštotvarkos katedra.
- Staugaitytė, S., 2013. *Bendrojo ugdymo mokyklų teritorinė analizė Rytų Lietuvos daugiakalbėse savivaldybėse (1999–2012 m.)*. Magistro darbas. Vilnius: VU Geografijos ir kraštotvarkos katedra.
- Šetkus, B., 2007. Lenkų mokyklų steigimas Lietuvoje 1926 m. *Istorijos žurnalas*, 65 tomas.
- Švietimas ir mokslas Lietuvoje, 1998. Vilnius.
- Švietimo ir mokslo ministerija, 2003. *Mokyklų tinklo pertvarkos metodinės rekomendacijos*. Vilnius: Homo Liber.
- Švietimo stebėsenos sistemos modelio tobulinimo paslaugos, 2011. *Ataskaita*. Vilnius: LR švietimo ir mokslo ministerijos Švietimo informacinių technologijų centras.
- Tverijonaitė, A., 2004. *Tautinių mažumų moksleivių integracijos į lietuvišką bendruomenę ypatumų 5-oje klasėje tendencijų tyrimas*. Magistro darbas. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
- Vaicekauskienė, V., 2011. Tautinių mažumų švietimo politika: kur einama? *Švietimo problemos analizė*, 9, p. 1–12.
- Vazniokaikaitė, L., 1994. *Pietryčių Lietuvos švietimo sistemos delituanizacija 1944–1993 metais*. Bakalauro darbas. Vilnius: VU Bendrosios geografijos ir kartografijos katedra.
- Žigaraitė, S., 1990. *Vilniaus rajono gyventojų tautinė sudėtis ir dėstomos kalbos bendrojo lavinimo mokyklose 1944–1989 metais*. Bakalauro darbas. Vilnius: VU Bendrosios geografijos ir kartografijos katedra.

COMPLEX EVALUATION OF THE GENERAL EDUCATION SYSTEM IN THE MULTILINGUAL MUNICIPALITIES OF EAST LITHUANIA

Marytė Dumbliauskienė, Simona Staugaitytė

Vilnius University, M. K. Čiurlionio 21, LT-03101, Vilnius

E-mail: maryte.dumbliauskiene@gf.vu.lt, simona.staugaityte@gmail.com

Summary

Recently, the lack of optimality in the distribution of general education schools in multinational municipalities has been pointed out as an issue. The present paper is an attempt of objective approach to this issue. It discusses the changes in the territorial distribution of general education schools according to the instruction languages in East Lithuanian in 1999–2012. The complex evaluation of the general education system includes different criteria and indices within the available database. The reference territory is defined as are the factors affecting the territorial distribution of schools. The applied methodology and the process and results of complex evaluation of general education

system are presented. The methods applied included: analysis of scientific literature, mathematical statistical analysis, cartographic analysis, comparative analysis, logical modelling, and qualimetry.

The development of schools in East Lithuanian municipalities and distribution of instruction languages were affected by: historical, ethnolinguistic-demographic and economic factors and school reform. The last decade was marked by especially unfavourable demographic processes: emigration, low birth rate, population ageing and the related increase of mortality rates. The depopulation strongly contributed to the thinning of the network of schools. During the analysed time frame, the number of general education schools decreased almost by one fifth or 19 % (from 417 to 337 schools). Without Vilnius, the percent of the closed schools is even higher: in the remaining eight municipalities the number of schools decreased by 35 % (from 286 to 187). Analysis by school types showed that the greatest losses were among elementary schools and preschool educational institutions (from 141 to 84). The change of network of the general education schools is visualised in Fig. 1. The decrease of the number of basic schools was not as pronounced (from 141 to 90) whereas the number of secondary schools and gymnasiums remained the same (162).

The complex evaluation of the general education system was conducted in three directions: 1) development of the network of general education schools, 2) supply and organisation of the network of general education schools, 3) quality of education. The matrix of complex evaluation was compiled based on the qualimetric principles. The following evaluation criteria were employed: density of the network of general education schools, diversity of the types of general education schools, ratio between the instruction languages and national composition, efficiency of the network of general education schools, transportation of pupils to schools, funding of schools, state of school buildings, ratio between the number of pupils and teachers, and learning achievements. The final results of complex evaluation are given in the sketch-map (Fig. 2).

The density of the network of general education schools in the neighbouring East Lithuanian multilingual municipalities is rather contrasting: in 2011–2012, the network of general education schools was densest in the Vilnius municipality (37 schools per 1 000 km²). The scarcest network was characteristic of the municipalities of Švenčionys District (6 schools per 1 000 km²). National composition is the key factor predetermining the differences of the network of general education schools in this region: the larger is the number of residents of Lithuanian nationality the scarcer the network of general education schools. In terms of instruction languages, the greatest changes occurred in the schools with the Russian instruction language. In the ten years, the number of such schools decreased even by 40 %. This was predetermined by the decrease of the number of Russian population by 17 %. The conducted complex evaluation of the general education system in East Lithuania (development of the network, supply and organisation, and quality of learning) showed that in the municipalities with the dominant Polish population the conditions for development of education system are worse than in the neighbouring municipalities.